



REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA IZOBRAŽEVANJE,
ZNANOST IN ŠPORT



PEDAGOŠKI INŠTITUT



EVROPSKA UNIJA
EVROPSKI
SOCIALNI SKLAD
NALOŽBA V VAŠO PRIHODNOST

»Krepitev socialnih in državljskih kompetenc
strokovnih delavcev«



Le z drugimi smo

dr. Mitja Sardoč
Pedagoški inštitut

**ENAKE MOŽNOSTI, ČLOVEKOVE
PRAVICE IN KULTURNA RAZLIČNOST**

Naložbo sofinancirata Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije in
Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada

MED TEORIJO IN PRAKSO

Problematika enakih možnosti in družbene (ne)enakosti odpira tri osnovna vprašanja, in sicer

- Kaj so enake možnosti?
- Zakaj so enake možnosti pomembne?
- Kako enake možnosti uresničujemo?

JAVNO ŠOLANJE v SODOBNI PLURALNI DRUŽBI

Sodobne razprave o javnem šolanju so v zadnjih desetletjih osredotočene okoli problematizacije treh ločenih funkcij oz. vlog, ki naj bi jo opravljalo javno šolanje, in sicer

- *z identiteto povezana vloga*
(socialno-integracijska vloga šole)
- *z znanjem povezana vloga*
(uradno znanje oz. reproduktivna vloga šole)
- *s statusom povezana vloga*
(enake izobraževalne možnosti)

ENAKE MOŽNOSTI in javno šolanje

Enake možnosti so eden od temeljev javnega šolanja ter eden od osnovnih mehanizmov zagotavljanja pravičnosti v okviru procesov **distribucije selektivnih družbenih položajev**.

'Tako praktično kakor tudi etično', je opozoril angleški sociolog, aktivist in politik Michael Young, 'je **meritokratično izobraževanje podlaga za meritokratično družbo**', ki je nerazdružljivo povezan z idejo zagotavljanja enakih možnosti vsem posameznikom 'ne glede na' spol, socialno in kulturno poreklo, posebne potrebe, etnično pripadnost, itn.

ENAKE MOŽNOSTI in SOCIALNA MOBILNOST

Osrednje merilo družbenega statusa posameznikov ni več '**izvor**', npr. socialno-ekonomski položaj staršev, temveč **zasluge**, ki jih lahko povzamemo v formulo

$$\text{'zasluga = IQ + trud'}$$

Kar posamezniku torej dodeli družbeni status niso več **okolščine** (na katere posameznik nima vpliva) temveč njegov [predvidoma (iz)merljiv] **dosežek** v procesu šolanja.

Ali je to pojmovanje zaslug ustrezno (pravično)?

ENAKE MOŽNOSTI IN ZGODOVINA JAVNEGA ŠOLANJA

V sodobnih pluralnih družbah so enake možnosti osrednje **teoretično**, **praktično** in **politično** vprašanje javnega šolanja.

O tem priča tudi dejstvo, da je *Raziskava o enakih izobraževalnih možnostih* oz. t.i. '**Colemanovo poročilo**' iz leta 1966, splošno sprejeto kot najpomembnejša raziskava o šolanju, ki je bila opravljena.

Vse od objave Colemanovega poročila dalje je bila večina **emancipatoričnih projektov** na področju vzgoje in izobraževanja, kot npr. izobraževanje otrok s posebnimi potrebami, enakost spolov, izobraževanje otrok migrantov, etničnih manjšin ter ostalih kulturnih skupin, npr. Romov itn. utemeljena na podlagi zagovora enakih možnosti.

ENAKE MOŽNOSTI IN JAVNO ŠOLANJE V SLOVENIJI

Kakor izpostavljajo avtorji *Bele knjige o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*, je potrebno zagotoviti,

'da imajo v sodobnih družbah, temelječih na liberalnih in demokratičnih načelih, vsi njihovi državljani enake možnosti za uspeh v življenju' (Krek, 2011: 14).

Razlike med posamezniki ter s tem povezana **neenakost** so **legitimne** zgolj in samo pod pogojem

'če imajo vsi enake možnosti, da jih dosežejo, in je ta neenakost dosežkov posameznikov posledica njihovih svobodnih izbir, sposobnosti, vloženega truda in sprejetih tveganj' (ibid.).

ENAKE MOŽNOSTI: VPRAŠANJA IN PROBLEMI

Vprašanja ter s tem povezani **problemi** na področju enakih možnosti

- **motivacijsko** [zakaj izenačevanje začetnih položajev]
- **proceduralno** [kakšen naj bo proces konkuriranja za selektivne družbene položaje]
- **genealoško** [kakšno je pošteno izhodišče procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje]
- **substantivno** [katero naj bo merilo izenačevanja (npr. talent, trud, itn.)]
- **taksonomsko** [kateri tip neenakosti je potrebno kompenzirati]
- **kompenzacijsko** [kako naj se proces zagotavljanja enakih možnosti izvede]
- **področno** [katere so sfere družbenega življenja, v okviru katerih so enake možnosti legitimna podlaga distribucije selektivnih družbenih položajev] itn.

ANATOMIJA ENAKIH MOŽNOSTI

Ideja enakih možnosti

Enake možnosti tradicionalno povezujemo z vrsto različnih idealov, ki so v sodobni pluralni družbi – bolj ali manj – nevprašljivi, in sicer

- da imajo vsi posamezniki omogočen dostop do ustrezne izobrazbe oz. kvalifikacij;
- da dejavniki kot npr. spol, rasa, etnična pripadnost, socialno-ekonomski položaj nimajo vpliva na proces v okviru katerega posamezniki konkurirajo za selektivne družbene položaje; ter
- da je določen položaj dodeljen najboljšemu kandidatu.

ENAKE MOŽNOSTI KOT 'FAIR-PLAY'

Enake možnosti kot oblika poštenega tekmovanja ('fair-play') med posamezniki za neenake položaje v družbi.

Izhodiščno vprašanje vsakega pojmovanja enakih možnosti je torej, kako zagotoviti, da bo proces konkuriranja za selektivne družbene položaje **pravičen** oz. **pošten**, **neenakost**, ki je rezultat procesa konkuriranja pa **legitimna**.

Enake možnosti in družbena neenakost se med seboj ne izključujeta.

RETORIKA ENAKIH MOŽNOSTI

V okviru razprav o problematiki enakih možnosti lahko razlikujemo med tremi interpretacijami o povezanosti ideje enakih možnosti in družbene (ne)enakosti, in sicer

- **pesimistična** interpretacija
- **optimistična** interpretacija
- interpretacija o **hibridni naravi** ideje enakih možnosti

PESIMISTIČNA INTERPRETACIJA

Inavguracijski govor ameriškega predsednika Baracka Obame, kjer je izpostavil, da so '**enake možnosti ključ do uresničitve ameriških sanj**'.

Nekaj tednov kasneje ekonomist Joseph Stiglitz objavi prispevek v časniku *The New York Times*, kjer na podlagi empiričnih podatkov zapiše

enake možnosti in na njej utemeljena ideja ameriških sanj je mit.

OPTIMISTIČNA INTERPRETACIJA

Enake možnosti ter s tem povezana distribucija selektivnih družbenih položajev naj bi bila upravičena oz. zaželjena

- zaradi zagotavljanja spodbud za trdo delo ter
- zaradi legitimiranja razlik ter s tem povezane neenakosti

Po tej interpretaciji je edina ovira pri uresničevanju enakih možnosti t.i. '**problem implementacije**' oz. '**pomanjkanje politične volje**'.

INTERPRETACIJA O HIBRIDNI NARAVI ENAKIH MOŽNOSTI

Po tej interpretaciji so enake možnosti 'eno od bojnih polj konflikta med dvema temeljnima idejama liberalne tradicije, in sicer **svobodo** ter **enakostjo**' (Fishkin).

S to interpretacijo sta povezana dva ločena izziva, in sicer

- zavzemanje za enake možnosti je združljivo s spoštovanjem **osebne svobode**, npr. vključno s pravico staršev, da vzgajajo svoje otroke, kakor menijo, da je prav
- enake možnosti so *neodvisno* načelo pravičnosti in ne le učinkovit način za dodeljevanje delovnih in izobraževalnih mest, ki se ujema s tem, kar zahteva **pravičnost**.

KDAJ SO PRILOŽNOSTI POSAMEZNIKOV ENAKE?

Odgovor na to vprašanje zahteva predhodno razjasnitev dveh ločenih vprašanj, in sicer:

- kaj je priložnost?
- kdaj so priložnosti posameznikov enake?

KONTEKST PRILOŽNOSTI

Kontekst priložnosti lahko opredelimo

- kot odsotnost ovir za doseganje zastavljenega cilja [**negativna opredelitev**] ter
- kot sposobnost posameznika, da s svojim trdom lahko doseže zastavljeni cilj [**pozitivna opredelitev**].

Priložnost, kakor poudarja Peter Westen, je torej 'verjetnost da **agent** X izbere dosego **cilja**, Y, brez omejitev **ovire** Z'.

Imeti priložnost, kakor opozarja Brian Barry, pomeni 'da ima posameznik 'sposobnost, da s svojimi prizadevanji in izbirami nekaj doseže'.

PREDMET PRILOŽNOSTI

Tveganje, ki mu je posameznik izpostavljen, da doseže **cilj** procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje je izključno v domeni njega samega, saj naj bi bil posameznik, kakor izpostavlja John Roemer 'odgovoren za **spremembo dostopa v dejansko prednost z uporabo truda**' (Roemer, 1998: 24).

Če naj bo torej posameznik odgovoren za rezultat procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje, potem je potrebno zagotoviti, da bodo upoštevani samo tisti dejavniki, ki jih posameznik lahko izvede oz. jih lahko izbere, kar je skladno s t.i. '**načelom nadzora**' (Nagel, 1979).

ENAKOST PRILOŽNOSTI

Posamezna pojmovanja enakih možnosti temeljijo na različnih načelih. Med njimi sta najpomembnejša

- načelo nediskriminiranja
- načelo 'izravnave igralnega polja'

NAČELO NEDISKRIMINIRANJA

Načelo nediskriminiranja zagotavlja da imajo posamezniki '**ne glede na**' spol, socialno in kulturno poreklo, veroizpoved, narodno pripadnost, telesno in duševno konstitucijo itn., **enak dostop** do selektivnih družbenih položajev.

To načelo zagotavlja, da so v proces konkuriranja vključeni **vsi posamezniki**, ki posedujejo lastnosti, ki so pomembne za opravljanje določenega položaja ter da se za zasedanje položaja presoja posameznika le glede na te lastnosti'.

To ima za posledico, kakor opozarja Richard J. Arneson, '**osvoboditev ekonomskih praks** in institucij cehovskih privilegijev in omejitev ter **razvoj konkurenčnih tržnih gospodarstev**' (Arneson, 2002).

IZRAVNAVA IGRALNEGA POLJA

Cilj načela izravnave igralnega polja vsem posameznikom 'ne glede na' je zagotoviti, da vsi posamezniki dosežejo **pošteno izhodišče** v okviru procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje, ki je skladno s t.i. klavzulo '**brez krivde ali izbire**'.

Ta vidik enakih možnosti naj bi zagotavljal **kompensiranje za dejansko stanje neenakosti** ter s tem povezane prikrajšanosti. Priložnosti naj bi bile enake, kakor izpostavlja Alan H. Goldman, 'ko se posamezniki soočajo s približno **enakimi ovirami** ali približno enako težkimi [...] ovirami' (Goldman, 1987).

ENAKE MOŽNOSTI IN POŠTENOST

Poštenost različnih pojmovanj enakih možnosti lahko analiziramo glede na dve ločeni razsežnosti poštenosti, in sicer

t.i. **kontekst poštenosti**

- proceduralna poštenost
- poštenost ozadja
- poštenost rezultatov

t.i. **merilo oz. valuta poštenosti**

- problematika meritokracije (**kako meriti**)
- problematika merila enakosti (**kaj meriti**)

MED TEORIJO IN PRAKSO

Ideja enakih možnosti temelji torej na seriji [med seboj povezanih] trditev o samem procesu in rezultatih konkuriranja za selektivne družbene položaje, in sicer

[t1] do določenega selektivnega družbenega položaja ter s tem povezanimi prednostmi je upravičen najboljši kandidat

[t2] distribucija selektivnih družbenih položajev glede na zasluge ima vzajemno korist tako za 'zmagovalca' kakor tudi za tistega, ki je 'izgubil'

[t3] v okviru procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje naj se upoštevajo samo tisti vidiki posameznikovih zaslug, ki so rezultat njegovega truda ali izbir in ne katerih od dejavnikov, za katere nima nobenih zaslug oz. zanje ni odgovoren

MED TEORIJO IN PRAKSO

[t4] pravila konkuriranja naj bodo povezana izključno s ciljem procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje, npr. z opravljanjem določenega poklica

[t5] razlike med posamezniki, ki so neodvisne od posameznikovih izbir je potrebno nevtralizirati, prikrajšanost pa kompenzirati

[t6] posameznik je odgovoren za rezultat procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje oz. za spremembo [dostopa do] priložnosti v dosežek

[t7] neenakost, ki izhaja iz rezultata procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje je legitimna v kolikor je dostop do procesa konkuriranja odprt

[t8] rezultat procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje je pravičen, v kolikor je proces konkuriranja za selektivne družbene položaje pošten

PARADOKS(I) ENAKIH MOŽNOSTI

PARADOKS(I) ENAKIH MOŽNOSTI

Na širšem področju problematike družbene neenakosti se [od 70-ih let 20. stoletja dalje] soočamo s t.i. 'empiričnim' paradoksom enakih možnosti, in sicer

- vse večjo neenakostjo ter vse večjim razkorakom med bogatimi in revnimi
- vse manjšim številom tistih, ki niso deprivilegirani ter
- vse manjšim vplivom načela enakih možnosti na družbeni status posameznikov v primerjavi s podedovanim bogastvom oz. privilegiji 'elit'.

PARADOKS(I) ENAKIH MOŽNOSTI

PRVI PARADOKS:

rezultat procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje **vse manj pomemben** (relativiziranje enakih možnosti kot osnovne oblike zagotavljanja pravičnosti).

DRUGI PARADOKS:

uresničitev ideala enakih možnosti oz. nevtralizacija t.i. 'trans-misijske' vrednosti družine, aspiracij, motivacije, prepričanj in navad bi privedlo do **ukinitve družine kot osnovne enote družbene organizacije**.

Če torej nočemo uničiti družine, izpostavlja Zdenko Kodelja, 'potem moramo sprejeti stališče, da je **socialne neenakosti mogoče korigirati le deloma**' (Kodelja, 2004: 397)

KRITIKA ENAKIH MOŽNOSTI

KRITIKA ENAKIH MOŽNOSTI

Zagovorniki enakih možnosti se soočajo z različnimi ugovori in očitki, in sicer

- ugovori o nepravičnosti in neučinkovitosti [**s procesom povezani ugovori**]
- ugovori o nelegitimnosti razlik ter s tem povezano neenakostjo, ki so rezultat procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje [**z rezultati oz. učinki povezani ugovori**].

ZMERNNA KRITIKA

Ta kritika temelji na predpostavki, da so enake možnosti nezadostno senzibilne za različne pojavne oblike neenakosti in s tem povezane probleme.

Enake možnosti so nezadostne oz. pomanjkljive, saj naj ne bi omogočale resnične enakopravnosti.

Ta kritika je usmerjena v iskanje rešitev, ki bodo enake možnosti kot formalni okvir zagotavljanja pravičnosti ohranile.

RADIKALNA KRITIKA

Enake možnosti kot osnovni mehanizem distribucije redkih oz. selektivnih družbenih položajev je potrebno zavrniti. Enake možnosti kot t.i. 'trojanski konj'.

Dva 'radikalna' očitka zoper enake možnosti, in sicer

- t.i. 'naravna' kritika enakih možnosti
(prevelik vpliv naključjem rojstva in talentom)
- t.i. 'družbena' kritika enakih možnosti
(reprodukcija družbene neenakosti)

DRUŽBENA (NE)ENAKOST

PROBLEM ROBINA HOODA

- kateri je osnovni motivacijski impulz redistributivnega scenarija Robina Hooda [je jemal bogatim zaradi prekomernega izkoriščanja revnih (*retributivni impulz*) ali zaradi njihove revščine (*kompensacijski impulz*)];
- kdaj je nekdo upravičen do pomoči oz. kompenziranja slabšega položaja v katerem se nahaja [so to zgolj in samo tisti, ki so v položaju neenakosti, za katerega niso odgovorni oz. njihova neenakost ter s tem povezana prikrajšanost ni posledica njihovih izbir oz. dejanj, ali tudi neodgovorni posamezniki, npr. t.i. 'leni' surferji];
- kdo so tisti, od katerih lahko zahtevamo vire ali sredstva, in kdaj jih od nekoga lahko [upravičeno] zahtevamo, ne da bi pri tem [neupravičeno] posegali v njegove pravice, npr. zasebno lastnino ali osebno svobodo itn.;

PROBLEM ROBINA HOODA

- kje je meja, do katere lahko od nekoga terjamo določene vire ali sredstva oz. do kod je moralno upravičeno da mu vire ali sredstva jemljemo, npr. vse dokler tudi sam postane upravičen do pomoči ali obstaja kakšen drugi prag];
- katera izmed sredstev ali virov lahko terjamo od posameznikov [vsa ali so med viri oz. sredstvi nekatera, do katerih v okviru procesa redistribucije v nobenem primeru nismo upravičeni oz. za redistribucijo niso primerna];
- kolikšen naj bo obseg redistribucije, npr. toliko, da so bogati in revni izenačeni [npr. scenarij, kjer so vsi enako revni] ali toliko, da so tisti, ki so v slabšem položaju nad določenim pragom [t.i. 'suficientarni' scenarij];
- ali naj Robin Hood dela kakšno razliko med tistimi, ki jim pomaga, npr. naj pomaga vsem enako in med njimi ne dela razlik ali prej oz. v večji meri pomaga tistim, ki so na slabšem oz. so najbolj deprivilegirani [t.i. 'prioritarni' scenarij]?

DISTRIBUTIVNI SCENARIJI

Trije alternativni distributivni scenariji, ki opozarjajo na različne razsežnosti (ne)enakosti

- egalitarizem
- suficientarizem
- prioritarizem

EGALITARIZEM

Osnovna predpostavka egalitarizma (t.i. 'egalitarni impulz') je, da ljudje v okolju, kjer so dobrine in priložnosti razporejene enako oz. čim bolj enako živijo bolje ter da je enaka distribucija bolj pravična.

Standardni egalitarizem temelji na dveh ločenih premisah, i.e.

- da je potrebno ljudem nezasluženo nesrečo nadomestiti
- da naj nadomestilo zaslužene sreče drugih izhaja iz tistega dela, ki je nezaslužen.

Eden izmed ključnih ugovorov zoper egalitarizem je t.i. 'ugovor o zniževanju', saj le-ta enakost lahko zagotovi preko nižanja dobrobiti tistih, ki so na boljšem. Absolutne dobrobiti tistih, ki so na slabšem sicer ne izboljšamo, zmanjšamo pa sam razkorak med bogatimi in revnimi.

PRIORITARIZEM

Prioritarizem na prvo mesto postavlja tiste, ki so najbolj deprivilegirani. Izpostavlja namreč absolutno oz. nerelacijsko stanje posameznika, saj ni pomembno ali je nekdo na boljšem oz. koliko jih je lahko na boljšem, temveč kako na slabem so tisti, ki so najbolj deprivilegirani.

Za prioritarizem osrednje vprašanje tako ni v substantivnem vprašanju, 'kaj je potrebno izenačiti', temveč v izboljšanju položaja tistih, ki so najbolj deprivilegirani, saj naj bi bilo dajanje prednosti tistim, ki so najbolj deprivilegirani 'bistvo egalitarnega ideala'.

SUFICIENTARIZEM

Osnovno izhodišče oz. t.i. 'motivacijski impulz' suficientarizma predstavlja dvig dobrobiti vseh posameznikov do praga dostojnega življenja.

Kakor je v svojem članku 'Equality as a Moral Ideal' izpostavil Harry Frankfurt, iz vidika moralnosti 'ni pomembno, da bi morali imeti vsi enako, temveč da bi vsak moral imeti dovolj'.

V okviru tega distributivnega scenarija je neenakost tako v celoti legitimen fenomen, v kolikor imajo vsi posamezniki dovolj oz. so nad določenim pragom dostojnega življenja oz. dobrobiti.

MERITOKRATIČNA (NE)ENAKOST

Posamezna egalitarna pojmovanja enakosti se med seboj v prvi vrsti razlikujejo predvsem glede na izvor oz. naravo posameznih pojavnih oblik neenakosti, in sicer

- tiste pojavne oblike neenakosti, ki so rezultat okoliščin ter s tem povezanih dejavnikov na katere posameznik nima vpliva oz. nadzora nad njimi
- tiste pojavne oblike neenakosti, ki so del posameznikovih izbir.

To pojmovanje (ne)enakosti odpira dva ločena problema:

- problem *razmejitve*
- problem *nepovezanosti*

ENAKE MOŽNOSTI IN MULTIKULTURALIZEM

V zadnjih dveh desetletjih so zagovorniki multikulturalizma uspešno relativizirali tri temeljne predpostavke liberalnega pojmovanja kulturne različnosti, in sicer

- da so [nacionalne] kulture praviloma homogene;
- da je v okviru razprav o pravičnosti problematika kulturne različnosti irelevantna;
- da sta državljanska enakost in enako obravnavanje koekstenzivna.

Kljub novi senzibilnosti za problematiko različnosti, zagovorniki multikulturalizma naredijo dve logični napaki, in sicer

- narava kulturne različnosti
- zagotavljanje enakih možnosti.

ENAKE MOŽNOSTI: TROJANSKI KONJ AII PAPIRNATI TIGER

Osnovni problem pred katerega so postavljeni strokovnjaki, snovalci politik in pedagoški delavci je usmerjen v zagotavljanje **poštenih enakih možnosti**.

Hkrati je potrebno posebno pozornost nameniti tudi vprašanju **zaupanja** v pravičnost oz. v poštenost procesa konkuriranja za selektivne družbene položaje.

Prav zaupanje namreč zagotavlja **enake možnosti kot vzajemno prednost**.

LITERATURA

Kodelja, Zdenko (2004). Izobraževanje in Rawlsova načela pravičnosti, *Časopis za kritiko znanosti*, 32(217/218), str. 393–401.

Sardoč, M. (2013a). Enake [izobraževalne] možnosti in družbena neenakost, *Sodobna pedagogika*, 64(2), 48–62.

Sardoč, M. (2013b). Anatomija enakih možnosti, *Šolsko polje*, XXIV(5/6), 145–159.

Sardoč, M. (2014). Paradoks(i) enakih možnosti, *Časopis za kritiko znanosti*, 108–123.